

Bydgoska wytwórnia fisharmonii M. Wybrański i S-ka

JANUSZ MUSIALIK

Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina

Wydział Instrumentalno-Pedagogiczny w Białymstoku

✉ janusz.musialik@gmail.com

Światowe firmy wytwarzające fisharmonie opierały swoją produkcję głównie na jednym rodzaju instrumentów. Jednak w ofercie wielu wytwórni obok fisharmonii można było spotkać fortepiany, rzadziej organy piszczałkowe, a sporadycznie inne instrumenty, np. czelesty. Na ziemiach polskich wytwarzaniem fisharmonii zajmowały się głównie firmy organmistrzowskie. Do tego typu wytwórni należała firma założona i prowadzona przez bydgoskiego organmistrza Mieczysława Wybrańskiego. Historycznie okres jej działalności nie jest zbyt odległy, bo przypada na dwudziestolecie międzywojenne. Choć całościowy dorobek Wybrańskiego jest znaczący, nie doczekał się jeszcze szerszego opracowania.

Pierwszą wzmiankę o działalności Wybrańskiego znajdziemy w *Małej encyklopedii muzyki* Józefa Reissa, gdzie autor zalicza go do grona organmistrzów działających w XIX wieku¹. Jerzy Gołos w *Zarysie historii budowy organów w Polsce*, wymieniając Wybrańskiego, powołuje się na encyklopedię Reissa². Włodzimierz Kamiński umieszcza go wśród organmistrzów XIX i XX wieku³. W późniejszym monograficznym opracowaniu Gołosa pt.

---

1 Józef W. Reiss, „Organy”, w: idem, *Mała encyklopedia muzyki*, Warszawa 1960, s. 552.

2 Jerzy Gołos, *Zarys historii budowy organów w Polsce*, Bydgoszcz 1966, s. 129.

3 Włodzimierz Kamiński, „Organmistrze polscy”, w: *Mała encyklopedia muzyki*, Warszawa 1968, s. 743; idem, „Organmistrzowie polscy”, w: *Encyklopedia muzyki*, red. Andrzej Chodkowski, Warszawa 1995, s. 644.

Polskie organy i muzyka organowa autor sytuuje okres działalności organmistrza na lata 1920–1936⁴.

„Nieprzypadkowo właśnie w Bydgoszczy w latach 1920–1936 działała firma «M. Wybrański», słynąca z wykonawstwa organów, m.in. do Fary chełmińskiej (54 głosy, 3 manualy, 2 kontuary)” — czytamy w książce *Muzyczna Bydgoszcz*⁵. Najobszerniejszym opracowaniem poświęconym organmistrzowi, nie przekraczającym jednak objętości jednej strony, jest hasło „Wybrański Mieczysław” autorstwa Rajmunda Kuczmy⁶ w *Bydgoskim leksykonie muzycznym*.

Mieczysław Wybrański urodził się w 1885 roku w Ślesinie (woj. kujawsko-pomorskie). Zawodu organmistrza uczył się w fabryce budowy organów Paula Völknera, której siedziba mieściła się w Bydgoszczy przy ul. Gdańskiej 100. Po czterech latach terminowania zdał egzamin czeladniczy. Wiedzę organmistrzowską zdobywał również za granicą⁷. W roku 1924 Völkner wyjechał z Polski, a część wyposażenia wytwórni odkupił od niego Wybrański⁸. W tym samym roku 1 listopada Wybrański założył firmę Budowa Organów Kościelnych⁹. Siedziba firmy mieściła się w Bydgoszczy przy ul. Jagiellońskiej 29¹⁰. W niedługim czasie zdał egzamin mistrzowski. Swoją działalność rozpoczął od remontów, przebudowy, a także budowy nowych organów, szybko zdobywając powszechne uznanie. Wybrański

4 Jerzy Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, s. 111.

5 *Muzyczna Bydgoszcz*, red. Jerzy Derenda, Bydgoszcz 2001, s. 5.

6 Rajmund Kuczma, „Wybrański Mieczysław”, w: *Bydgoski leksykon muzyczny*, red. Zdzisław Pruss, Bydgoszcz 2004, s. 655.

7 Zob. *Oferta budowy organów* z 22.02.1927. Składam podziękowania Andrzejowi Prasałowi za udostępnienie materiału.

8 R. Kuczma, op. cit.

9 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Akta rejestru handlowego Sądu Powiatowego w Bydgoszczy z 22.02.1927, rejestr notarialny na rok 1928 nr 100, sygn. 498.

10 W *Księdze Adresowej Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa*, Warszawa 1926/27, s. 573, była notowana na ul. Pomorskiej 10; wg materiałów reklamowych z późniejszych lat (*Sprawozdanie z odbioru naprawianych organów w kościele parafii w Ślesinie*, 1924, *Opinia organisty Fr. J. Masłowskiego o przeprowadzonej reperaturze organów w kościele św. Trójcy w Bydgoszczy*, 1925 i *Oferta budowy organów*, op. cit.), siedziba firmy znajdowała się przy ul. Jagiellońskiej 29.

zbudował i przebudował ponad 40 organów¹¹. Do największych osiągnięć w tym zakresie należy zaliczyć budowę 54-głosowych organów w kościele farnym w Chełmnie oraz organów w katedrze w Chesterfield w Anglii¹². Przy budowie instrumentu w Chełmnie wykorzystał elementy istniejących w tym kościele organów, zbudowanych w roku 1908 przez Wilhelma Sauera. W efekcie powstał instrument o 3 manuałach i pedale, rozmieszczony w trzech nawach.

Chcąc poszerzyć swoją ofertę, zdecydował się w 1928 roku na rozpoczęcie produkcji bardzo popularnego w owym czasie instrumentu, jakim była fisharmonia. Jego intencją było uniezależnienie się od bardzo prężnie działających na polskim rynku dostawców zagranicznych instrumentów¹³, oferujących w tym czasie głównie fisharmonie niemieckie i amerykańskie. W Bydgoszczy działały w tym czasie trzy przyfabryczne składy instrumentów: Maxa Gebhardta, Juliana Kielbicha i Bruno Sommerfelda, mające w sprzedaży również fisharmonie (m.in. Mannborga i Hofberga). Wcześniej w składzie działającym przy wytwórni fisharmonie w sprzedaży posiadał także Paul Völkner¹⁴.

Zarówno w przypadku wytwórni europejskich, jak i amerykańskich przełom lat 20. i 30. XX wieku to okres, w którym rozwój konstrukcyjny fisharmonii został w zasadzie zakończony. Jednocześnie był to czas, który można uznać za początek schyłku popularności tego instrumentu. Dziesięć lat po odzyskaniu niepodległości Polska rozwijała się dynamicznie. Można było wyraźnie dostrzec oznaki coraz silniejszej konkurencyjności polskiego przemysłu i rzemiosła w stosunku do firm zagranicznych. Sprzyjały temu działania mające na celu wspieranie polskich firm poprzez

11 R. Kuczma, op. cit.

12 R. Kuczma, op. cit. oraz strona https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_St_Mary_and_All_Saints,_Chesterfield nie potwierdza tej informacji. Dane uzyskane przez autora z sekretariatu największego w Chesterfield kościoła parafialnego St. Mary and All Saints (w Chesterfield nie ma kościoła w randze katedry) również nie potwierdzają tej informacji.

13 *Fisharmonje M. Wybrański i Ska.*, Bydgoszcz 1929.

14 „Zeitschrift für Instrumentenbau” 1907 nr 2, s. 61.

kreowanie polityki celnej i kredytowej, stymulującej rozwój rodzimej produkcji¹⁵.

Przygotowaniem organizacyjnym do podjęcia produkcji fisharmonii było powołanie nowej spółki. W dniu 27 stycznia 1928 roku Mieczysław Wybrański wszedł w spółkę jawną handlową z Leonardem Wagnerem. Nowa spółka przyjęła nazwę Budowa organów kościelnych i harmonij¹⁶ M. Wybrański i Ska¹⁷. Przedsiębiorstwo miało nadal siedzibę w Bydgoszczy przy ul. Jagiellońskiej 29. W utworzonej spółce Wybrański zajmował się stroną techniczną, a Wagner administracyjną. Spółka była nierozwiązalna przez okres trzech lat. Poszerzenie działalności firmy zaowocowało powstaniem nowej komórki w jej strukturze organizacyjnej — działu fisharmonii. W materiałach reklamowych kierownik techniczny działu fisharmonii przedstawiany jest jako osoba o pierwszorzędnym i fachowym wykształceniu, jak również długoletnim doświadczeniu, zdobytym w zagranicznych firmach światowej sławy¹⁸.

Już w październiku 1928 roku „Dział Harmonij firmy oferował nowe harmonje od 3–20 rejestrów”¹⁹. W roku 1929 w artykule *Produkcja fisharmonij w Polsce* „Gazeta Handlowa” donosiła:

W Polsce mamy obecnie 4 fabryki fisharmonii: w Bydgoszczy, w Brzezinach Śląskich, w Lesznie Wkp. oraz we Lwowie. Najwyższy poziom osiągnęła fabryka firmy M. Wybrański i S-ka (Bydgoszcz), której wyroby cieszą się doskonałą opinią²⁰.

15 „Gazeta Handlowa” 1929 nr 20, s. 2; Aleksander Granke, *Rząd powinien przyjść z pomocą krajowemu przemysłowi muzycznemu*, „Gazeta Handlowa” 1930 nr 289, s. 5.

16 Termin *harmonia* był stosowany przez firmę do 1929 roku. Od tegoż roku firma używała nazwy *fisharmonja*. Równolegle stosowany był termin *harmonium*. Zob. „Pielgrzym” 1928 nr 30, s. 7.

17 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Akta rejestru handlowego Sądu Powiatowego w Bydgoszczy z 27.01.1928, op. cit. W nazwie spółki przed nazwiskiem Wybrański widnieje litera W (informacja z odpisu z rejestru notarialnego na rok 1928 nr 100 z 11.02.1928). W używanej powszechnie nazwie spółki przed nazwiskiem Wybrański występowała litera M.

18 *Fisharmonje M. Wybrański i Ska.*, op. cit.

19 „Gazeta Bydgoska” 1928 nr 235, s. 10.

20 *Produkcja fisharmonij w Polsce*, „Gazeta Handlowa” 1929 nr 285, s. 4.

W tymże roku firma oferowała cztery rodzaje fisharmonii: ćwiczebne, salonowe, orkiestrowe i kościelne²¹. Najdokładniej ówczesną produkcję obrazuje katalog, który z pewnością został przygotowany z myślą o Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku²².

Prezentacje wyrobów na tak ważnej dla odrodzonego państwa polskiego wystawie bardzo podnosiły prestiż firmy. W relacji specjalnego sprawozdawcy „Gazety Handlowej” z czerwca 1929 roku dowiadujemy się, że: „Pięknie przedstawia się także stoisko Wytwórni Fisharmonij Sołyga i S-ka Brzeziny Śląskie (fisharmonie) oraz stoisko Mieczysława Wybrańskiego i S-ka, Budowa Organów kościelnych i fisharmonij, Bydgoszcz”²³. O fisharmoniach oferowanych na wystawie „Gazeta Handlowa” informowała obszerniej w artykule *Produkcja fisharmonij w Polsce*, gdzie czytamy:

Zacytujmy tu opinię wybitnego fachowca, profesora Małeckiego (Bydgoszcz): „Ton tych instrumentów w niczem nie różni się od instrumentów Mannborga. Zestawienie rejestrów zdradza bardzo dobry smak mistrza. Każdy instrument gra nadzwyczaj lekko i brzmi doskonale. Większe okazy śmiało mogą zastąpić organy w kaplicach i oratorjach klasztornych. Niejeden kościółek wiejski mógłby w miejsce starych organów sprawić sobie harmonjum pedałowe od powyższej firmy, tem więcej, że są to instrumenty niedrogie, największe harmonjum bowiem firmy «M. Wybrański i S-ka» nie dochodzi w cenie do kosztów, jakie sprawia zakup pianina”²⁴.

Firma szczyliła się odznaczeniem przyznany na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku²⁵. W materiałach reklamowych

21 Zob. „Muzyka Kościelna” 1929 nr 9, reklamy, także 1930 nr 1, dział „Reklamy”.

22 Po wystawie na stronie tytułowej katalogu został umieszczony medal wystawy.

23 „Gazeta Handlowa” 1929 nr 140, s. 4.

24 *Produkcja fisharmonij w Polsce*, op. cit.

25 „Polska Zachodnia” 1930 nr 134, s. 12; „Przemysł i Handel” 1929 z. 42, s. 1786, 1788 — w wykazie odznaczeń państwowych przyznanych na Powszechnej Wystawie Krajowej (Dyplom Honorowy, medale Złoty, Srebrny i Brązowy oraz List Pochwalny) firmom reprezentującym przemysł muzyczny firma Wybrański i S-ka nie została ujęta. Medal prezentowany w materiałach reklamowych firmy i na tabliczkach firmowych, umieszczonych na instrumentach z wizerunkiem orła oraz napisem *PRACY I ZASŁUDZE* na awersie, nie jest państwowym medalem nagrodowym poznańskiej Powszechnej Wystawy Krajowej, lecz odznaczeniem wystawy.

pojawiała się także informacja o dostawie fisharmonii dla Państwowego Konserwatorium Muzycznego w Katowicach²⁶. Zakup fisharmonii przez uczelnię muzyczną z pewnością był wysoce prestiżową transakcją dla firmy.

Fisharmonie Wybrańskiego były jeszcze trzy razy prezentowane w krótkich odstępach czasowych w 1930 roku. Wybrański wystawiał swoje wyroby na Międzynarodowych Targach Poznańskich, które odbywały się od 27 kwietnia do 4 maja²⁷, a niedługo potem — fisharmonie na 1. Wiosennych Targach Katowickich, które miały miejsce od 22 maja do 8 czerwca²⁸. Niemal w tym samym czasie oferował fisharmonie także podczas Wystawy Ruchomej Prób i Wzorów Przemysłu Krajowego, która odbywała się w Bydgoszczy w dniach 1–22 czerwca²⁹.

Czas, w jakim firma rozpoczęła wytwarzanie fisharmonii, nie sprzyjał koniunkturze. Koniec 1929 roku to początek wielkiego kryzysu gospodarczego na świecie. Uwarunkowania ekonomiczne, spadek produkcji, a w efekcie obniżenie stopy życiowej, powodowały zmniejszenie zamówień. Nie był to również dobry czas dla bydgoskiej wytwórni. Ograniczenie zapotrzebowania na organy wywołało chwilowy wzrost produkcji fisharmonii. Jednak takie działanie nie zapewniło oczekiwanej rentowności, w wyniku czego zwolniono kilku pracowników³⁰. W sprawozdaniu Izby Przemysłowo-Handlowej w Bydgoszczy za 1930 rok napisano:

Fabrykacją organów i fisharmonii zajmowała się jedna fabryka, mająca siedzibę w Bydgoszczy. Rok sprawozdawczy był dla tej placówki okresem silnej dekonjunktury, która uwydatniła się w redukcji pracowników, czasu pracy i rozmiarów produkcji. Fabryka wyprodukowała tylko trzy organy i 71 fisharmonii³¹.

26 Zob. „Muzyka Kościelna” 1930 nr 5, s. nlb.; instrument jest nadal w posiadaniu uczelni.

27 *Międzynarodowe Targi Poznańskie: 27 IV – 4 V 1930*, Poznań [1930?], s. 5, 107.

28 „Polska Zachodnia” 1930 nr 134, s. 12.

29 *Urzędowy przewodnik i spis wystawców Wystawy Ruchomej Prób i Wzorów Przemysłu Krajowego wydany z okazji 100-nej jubileuszowej wystawy w Bydgoszczy 1–22 czerwca 1930*, Poznań 1930, s. 40.

30 R. Kuczma, op. cit.

31 Ibidem.

Kryzys w firmie z czasem pogłębiał się, co przyczyniło się do rozwiązania spółki z Leonardem Wagnerem w dniu 21 kwietnia 1931 roku³². Firma od tego czasu występowała pod nazwą Budowa Organów i Fisharmonij M. Wybrański³³ i produkcja była kontynuowana. W roku 1932 Wybrański oferował oprócz organów także fisharmonie ćwiczebne i kościelne z pedałem³⁴. Jak widać, w ofercie nie było już fisharmonii salonowych i koncertowych. Szalejący kryzys spowodował, że w roku 1932 wytwórnia zatrudniała tylko trzech robotników i jednego urzędnika³⁵. Siedziba firmy w tym czasie została przeniesiona na ul. Jagiellońską 23, a jej aktywność drastycznie zmalała. W roku 1933 była jeszcze notowana³⁶, jednak nie wiadomo, jak wyglądała jej działalność, ponieważ brak jest informacji prasowych i innych dokumentów na ten temat. Zakończenie światowego kryzysu gospodarczego w 1933 roku nie zmieniło katastrofalnej sytuacji firmy, która doprowadziła Mieczysława Wybrańskiego do załamania nerwowego, a w efekcie do samobójczej śmierci 15 stycznia 1935 roku³⁷. Nową informację wnosi notatka zamieszczona w „Orędowniku Ostrowskim”, wynika z niej, że Wybrański pod koniec życia próbował sił w całkiem innej branży:

Bydgoszcz. We wtorek późnym wieczorem 15 bm. znaleziono w mieszkaniu, przy ul. Górniczej znanego w Bydgoszczy fabrykanta porcelany, 52-letniego [sic] Mieczysława Wybrańskiego, bez życia. Jak ustaliło dochodzenie Wybrański popełnił samobójstwo przez zatrucie się gazem świetlnym. Przyczyna rozpaczliwego kroku jest nieznana³⁸.

32 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Akta rejestru handlowego Sądu Powiatowego w Bydgoszczy z 21.04.1931. Wpis do rejestru handlowego w dziale A. pod L. 1955 z dnia 21.04.1931.

33 „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1932, poz. 000 (pomiędzy poz. 4905 i 4907).

34 „Przewodnik Katolicki” 1932 nr 10, dział ogłoszeń.

35 „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu”, op. cit.

36 *Księga Adresowa Miasta Bydgoszczy 1933*, Bydgoszcz 1933, Wolne zawody, handel, przemysł, rzemiosło, s. 31.

37 „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1935 nr 18, s. 13.

38 „Orędownik Ostrowski” 1935 nr 6, s. 3.

M. WYBRAŃSKI i S-ka
Budowa Organów i Fisharmonij
 Jagiellońska 29   BYDGOSZCZ   Telef. Nr. 1719
 FIRMA ZAREJESTROWANA.
 Reparacje i strojenie wykonywa się szybko i sumiennie
 na dogodnych warunkach.
 Prospekty wysyłamy na żądanie.

Ilustracja 1. Reklama zamieszczona w „Gazecie Handlowej” 1929 nr 286, s. 6

Fisharmonie Wybrańskiego, oprócz przyfabrycznego składu, oferowały także składy Heleny Smolarskiej, Kraków, ul. Szewska 9 w 1929 roku³⁹, oraz Herman&Grossman, Warszawa, ul. Mazowiecka 16, ok. 1930 roku⁴⁰. Przymuszczalnie również inne składy posiadały w sprzedaży te instrumenty, ponieważ do dnia dzisiejszego można je spotkać w różnych częściach kraju. W zależności od typu używane były w szkołach⁴¹, kościołach⁴², domach parafialnych⁴³, domach zakonnych⁴⁴, jako instrumenty domowego muzykowania⁴⁵ oraz w praktyce koncertowej. W dniu 15 września 1929 roku w sali Kasyna Cywilnego w Bydgoszczy odbył się koncert z okazji 13. rocznicy powołania do życia Towarzystwa Śpiewu Świętego Grzegorza, działającego przy kościele pojezuickim. W koncercie brała udział orkiestra smyczkowa Konserwatorium Bydgoskiego

39 „Dzwon Niedzielnny” 1929 nr 51, s. 815.

40 Janusz Musialik, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Białystok, 26.05.1997.

41 Idem, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Katowice, 21.11.2005.

42 Idem, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Księżyno, 19.04.1997, Kędzierzyn-Koźle, 21.08.2013.

43 Idem, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Sosnowiec, 04.04.2009.

44 Idem, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Częstochowa, 14.06.2008, Kopiec, 06.09.2008.

45 Idem, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Piszczowice, 01.09.2009.

z towarzyszeniem fisharmonii firmy Wybrański i S-ka⁴⁶. Fisharmonie Wybrańskiego były używane także jako instrumenty towarzyszące chórowi⁴⁷.

Niezwykle cennym źródłem wiedzy o rodzajach, dyspozycji i wyglądzie skrzyni wytwarzanych fisharmonii jest wspomniany katalog z 1929 roku. W materiale tym prezentowanych jest 10 modeli instrumentów oznaczonych literami i cyframi od najmniejszego — z literą A do największego — z literą H. Wszystkie instrumenty były budowane w systemie ssącym, który w tym czasie był w Europie częściej stosowany od systemu tłoczącego. Modele A, AI i B zaliczone były przez wytwórcę do kategorii instrumentów *Ćwiczebnych*. Model C to fisharmonia *Domowa*. Modele D i DI to fisharmonie *Koncertowe*. Model E określony został jako fisharmonia *Orkiestrowa*. Następny model oznaczony literą F to fisharmonia *Salonowa*. Wymienione modele posiadają jedną klawiaturę. Ostatnie dwa modele opatrzone literami G i H to fisharmonie *Kościelne*, wyposażone w 2 manuały i wysuwaną klawiaturę pedałową. Analizując dyspozycję instrumentów, można dostrzec pewne niekonsekwencje. Model E ma skromniejszą dyspozycję od modeli D i DI. Fisharmonia *Salonowa* (18 głosów, 5 rzędów języczków) posiada bogatszą dyspozycję od fisharmonii *Koncertowych* (15 i 16 głosów, $3\frac{1}{2}$ i $3\frac{1}{2} + \frac{1}{5}$ rzędów języczków). W terminologii innych wytwórni fisharmonia *Salonowa* o mniejszej ilości głosów jest niżej pozycjonowana od *Koncertowej*, o najbogatszej dyspozycji⁴⁸.

Modele A i AI mają węższą klawiaturę od pozostałych, obejmującą $4\frac{1}{2}$ oktawy. Model A posiada tylko jeden rząd języczków bez kluczy rejestrowych oraz prawą dźwignię kolanową sterującą klapą ekspresyjną, która w katalogu występuje pod nazwą *wzmacniacz*. W wersji AI głosy oparte na tym samym źródle dźwięku są rozdzielone na zakres basowy i dyszkantowy. Występują jako 2 głosy podstawowe *Diapason 8'* w basie i *Melodja 8'* w dyszkancie, brzmiące przy pełnym ciśnieniu, oraz 2 głosy pochodne *Dolce 8'* w basie i *Echo 8'* w dyszkancie, brzmiące przy zmniejszonym ciśnieniu.

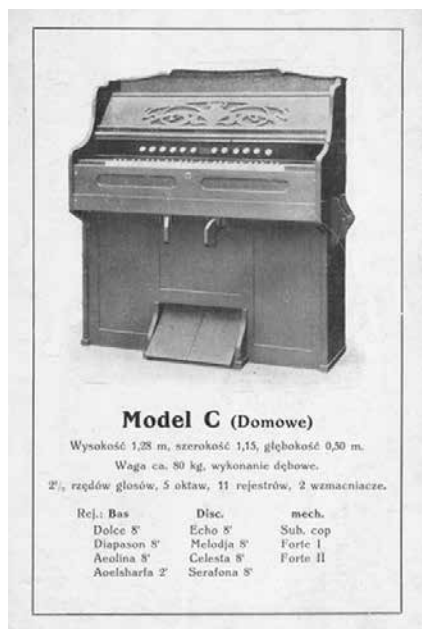
46 „Gazeta Bydgoska” 1929 nr 212, s. 8.

47 „Gazeta Bydgoska” 1929 nr 278, s. 5.

48 Zob. np. katalog *Teofil Kotykievicz k.u.k. Hof-Harmonium-Fabrik Wien V., Straussengasse Nr. 18 Juli 1912, Wien 1912, s. 6-17.*

W dyspozycji jest też jeden głos mechaniczny *Forte*, otwierający klapę ekspresyjną. Podobnie jak w modelu A występuje prawa dźwignia kolanowa. Tego typu dyspozycja była często spotykana w niewielkich fisharmoniach.

W modelu B dyspozycja w porównaniu z głosami dyspozycji modelu A1 wzbogacona jest o głosy brzmiące o oktawę wyżej, w zakresie basowym w postaci głosu podstawowego *Pryncypał 4'* i pochodnego *Viola dolce 4'*, w zakresie dyszkantowym *Flet 4'*, jako głos podstawowy. Taka konfiguracja w przypadku akompaniamentu umożliwia korzystanie w zakresie basowym z głosów pochodnych, o bardziej stonowanym, miękkim brzmieniu. W dyspozycji są też 2 klucze sterujące klapami ekspresyjnymi, *Forte bas* i *Forte disc*. Instrument wyposażony jest także w 2 dźwignie kolanowe. Lewa dźwignia steruje klapą ekspresyjną, prawa to łącznik ogólny⁴⁹.

Ilustracja 2. Katalog fisharmonii M. Wybrański i S-ka z 1929 roku, model C

49 J. Musialik, *Karta Zabytków...* Sosnowiec, 04.04.2009, op. cit. W katalogu nie ma tej informacji, natomiast takie rozwiązanie występuje w modelu B zachowanym w Sosnowcu.

Model C to nieco inna koncepcja brzmieniowa. W porównaniu do modelu B, w miejsce rozjaśniających brzmienie głosów 4-stopowych w zakresie basowym pojawił się głos brząmiący o 2 oktawy wyżej *Aeolina 2'* oraz 2-rzędowy głos interferencyjny *Aoelsharfa 2'*. W zakresie dyszkantowym znajdujemy natomiast jasno brząmiący głos *Serafona 8'*. Głos ten w połączeniu z głosem *Echo 8'* tworzy interferencyjny głos *Celesta 8'*. Wśród głosów mechanicznych występuje łącznik oktawowy *Sub. cop.*, czyli łączący dźwięki o oktawę niżej, oraz 2 klucze sterujące — odpowiednio *Forte I* przednią klapą ekspresyjną i *Forte II* tylną klapą ekspresyjną.

Następne modele w katalogu to fisharmonie *Koncertowe*. Dyspozycja modelu D to kompilacja dyspozycji głosów brząmiących modeli B i C. Inne są natomiast głosy mechaniczne. Typowe dla fisharmonii o rozbudowanej dyspozycji są łączniki oktawowe łączące w zakresie basowym o oktawę w dół i o oktawę w górę w dyszkancie. Registry *Forte* sterują klapami ekspresyjnymi identycznie jak w modelu B.

Ilustracja 3. Katalog fisharmonii M. Wybrański i S-ka z 1929 roku, modele D i DI

Model DI znacznie bardziej zasługuje na określenie *Koncertowy*. W znaczący sposób wzmocniła się w nim podstawa basowa poprzez zastosowanie głosu *Subbas 16'*. Głos ten nie obejmuje jednak całego zakresu basowego, który w fisharmoniach systemu ssącego przy rozpiętości 5 oktaw standardowo obejmuje dźwięki F_1 -e lub F_1 -h. Posiada ambitus jednej oktawy⁵⁰ C-c. Zamiast dwóch rodzajów łączników oktaowych zastosowano jeden łącznik oktaowy typu super. W dyspozycji pojawił się także nowy głos mechaniczny *Vox humana*. Wiatraczek, zamontowany przy wlocie powietrza do głosów umieszczonych w tylnej części zakresu dyszkantowego fisharmonii, obracając się, powoduje okresową zmianę ciśnienia, co daje efekt wibrata. Przedstawiona dyspozycja to klasyczny przykład dyspozycji określanej w terminologii niemieckiej jako *Normalharmonium*. Na fisharmonie o takiej dyspozycji powstała cenna literatura koncertowa.

Całkiem inną koncepcję instrumentu reprezentuje model E — fisharmonia *Orkiestrowa*. Dyspozycja oparta na 3 rzędach języczków posiada tylko 3 głosy brzmiące: *Klarnet 16'*, *Diapason 8'* i *Flet 4'*. Głos o wysokości brzmienia 16' przypuszczalnie na dźwięku C repetuje o oktawę, tzn. w zakresie F_1 - H_1 głos ten jest głosem o wysokości brzmienia 8'. Taka praktyka była powszechnie stosowana. Dyspozycja obejmuje także 3 głosy mechaniczne: *Okt. cop.*, *Forte I* i *Forte II*. Klawiatura nie posiada podziału na zakres basowy i dyszkantowy. Instrument wyposażony został także w 2 dźwignie kolanowe. Taka dyspozycja predestynuje go do grania utworów organowych i różnego rodzaju transkrypcji.

Najbogatszą dyspozycję z instrumentów prezentowanych w katalogu posiada model F — fisharmonia *Salonowa*. Głosy brzmiące oparte są na 5 rzędach języczków. W porównaniu do modelu DI zakres basowy został nieco zmodyfikowany. W miejsce głosu *Subbas 16'* zastosowano głos *Bordun 16'* o nieco łagodniejszym brzmieniu, ale obejmujący cały zakres basowy. Miejsce głosów o wysokości brzmienia 2' zajęły takie same głosy 8-stopowe. Brzmienie tego zakresu po modyfikacji stało się mocniejsze i ciemniejsze.

---

⁵⁰ W fisharmoniach budowanych w Ameryce Północnej, np. przez firmę Thomas Organ&Piano Co., spotykany jest zakres C-f.

Ilustracja 4. Katalog fisharmonii M. Wybrański i S-ka z 1929 roku, model F

Zakres dyszkantowy został wzbogacony o nisko brzmiący głos *Klarnet 16'*. W miejsce głosu *Serafona 8'* i *Celesta 8'* wprowadzono kontynuację brzmieniową zakresu basowego, czyli *Aeolinę 8'* i *Aeolsharfę 8'*. W zestawie głosów mechanicznych pojawił się stosowany w fisharmoniach najwyższej klasy głos *Prolongement*, czyli przedłużacz. Głos ten standardowo był stosowany do najniższej oktawy (F_1 -F) lub w zakresie C-c. Klucz rejestrowy włączający głos⁵¹ umieszczany był na lewej przysadce klawiaturowej. Po włączeniu naciśnięty klawisz (lub kilka klawiszy) pozostawał w tym położeniu do czasu naciśnięcia innego klawisza. Tego rodzaju głos mechaniczny był też określany mianem substytutu pedału.

51 Wyłącznik *Prolongement* w europejskim budownictwie fisharmonii budowany był w formie dźwigni obcasowej (fr. *talonnière*), umieszczonej nad lewym pedałem, po jego lewej stronie, lub w postaci listwy naciskanej od góry, umieszczonej w górnej krawędzi ściany czołowej stołu klawiaturowego.

Modele G i H, określane mianem *Kościelne*, dają możliwość opcjonalnego korzystania z klawiatury pedałowej. Tego typu fisharmonie nazywane były także fisharmoniami pedałowymi. Granie na klawiaturze pedałowej wymuszało ręczny napęd miechów, który był realizowany przez kalikanta przy pomocy dźwigni umieszczonej w prawej ścianie bocznej⁵². W przypadku gdy nie było potrzeby korzystania z klawiatury pedałowej, można było ją wsunąć do środka skrzyni. Podobnie jak w fisharmonii *Orkiestrowej* klawiatury nie miały podziału na podzakresy basowy i dyszkantowy.

Model G posiadał jeden manual o zakresie F_1 - f_3 , pedał C-d¹. Zastosowane 3 rzędy języczków stanowiły źródło dźwięku następujących głosów manualu: *Pryncypał 8'*, *Gamba 8'* i *Flet 4'*. Możliwości brzmieniowe powiększały także 3 głosy mechaniczne: *Forte I*, *Forte II* i *Super Cop*. Dyspozycja zespołu brzmieniowego pedału obejmowała jedynie głos *Subbas 16'* i *Forte ped*. Instrument miał także 2 *wzmacniacze*.

Model H (Kościelne)

Wysokość 1,40 m, szerokość 1,36 m, głębokość 0,90 m, z pedałem 1,50 m. Waga ca. 190 kg, wykonanie dębowe. 2 manualy z pedałem, 5 rzędów głosów i 2 w pedale, 5 oktav, 15 rejestrów, 2 wzmacniacze.

Rej.: I. Manual	II. Manual	Pedał
Pryncypał 8'	Acolina 8'	Subbas 16'
Bordun 16'	Oboe 8'	Oktawbas 8'
Oktawa 4'	Celesta 8'	Forte pedl.
Forte I	Flet 4'	Tutti
Super cop.	Forte II	
Copel manualowy		

Crescendo decrescendo jako dźwignia do poruszania.

Ilustracja 5. Katalog fisharmonii M. Wybrański i S-ka z 1929 roku, model H

52 Stosowano także dmuchawy elektryczne, podobnie jak w organach piszczałkowych.

Ostatni prezentowany w katalogu model H to fisharmonia z 2 manualami i wysuwaną klawiaturą pedałową. Zakres klawiatur manualów posiada również 5 oktaw, rozpiętych pomiędzy dźwiękami C–c⁴. Zakres klawiatury pedałowej to C–f. Jest nieco większy niż w poprzednim modelu. Taka budowa klawiatur daje pełne możliwości grywania utworów przeznaczonych na organy piszczałkowe. Dyspozycja I (dolnego) manualu oparta jest na głosie 16', a łącznie z głosem mechanicznym *Super cop.* daje możliwość korzystania z głosu o wysokości brzmienia 2'. W II manualu (górnym) podstawą jest głos 8', który można rozjaśnić i wzmocnić o oktawę wyżej brzmącym fletem. W dyspozycji znajdujemy niezwykle istotny dla korzystania z pełni możliwości brzmieniowych instrumentu *Coppel manualowy*. Podstawą brzmienia w pedale jest głos 16' z możliwością wzbogacenia jego brzmienia głosem 8'. Zespoły brzmieniowe wszystkich klawiatur wyposażone są w klapy ekspresyjne oznaczone *Forte I*, *Forte II* i *Forte pedl.* (sic). Instrument posiada również włącznik *Tutti*. Podobnie jak zakresy klawiatur, zastosowane głosy dają stosunkowo duże możliwości wykorzystania go jako instrumentu zastępującego organy piszczałkowe. Z pewnością taka myśl przyświecała ówczesnym władzom Państwowego Konserwatorium Muzycznego w Katowicach przy podejmowaniu decyzji o zakupie tego instrumentu⁵³.

Zawartość katalogu nie obejmuje wszystkich modeli produkowanych przez wytwórnię. Brak jest reklamowanej wcześniej fisharmonii o 20 rejestrach⁵⁴. W roku 1930 w produkcji znajdowała się fisharmonia bardzo odmienna od prezentowanych w katalogu instrumentów⁵⁵. Był to instrument o podwyższonym stopniu mobilności, okreśłany mianem fisharmonia przenośna.

53 Zob. *Fisharmonje M. Wybrański i Ska.*, op. cit., strona tytułowa.

54 „Gazeta Bydgoska” 1928 nr 235, op. cit.

55 Janusz Musialik, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Pisarzowice, 30.04.2015.

Ilustracja 6. Fisharmonia przenośna M. Wybrański i S-ka. Fot. Janusz Musialik 2015

Instrument dzięki swojej konstrukcji był po złożeniu prostokątną skrzynią z dwoma uchwytami do przenoszenia. W takiej postaci mógł być bezpiecznie transportowany i używany np. podczas pogrzebów czy mszy polewowych. Tego typu fisharmonie były stosowane w armiach wielu krajów.

Fisharmonia posiada zakres klawiatury C–c³ – 4 oktawy⁵⁶. Ma na stałe wbudowany jeden głos o wysokości brzmienia 8'. Na prawej przysadce klawiaturowej umieszczony jest włącznik klapy ekspresyjnej.

W opisie dyspozycji instrumentów prezentowanych w katalogu zastosowana została oryginalna terminologia nazewnicza, rzadko spotykana w polskim budownictwie fisharmonii. Wiele nazw głosów posiada polskie lub spolszczone nazwy głosów fisharmoniowych, np. *Celesta* (Vox Celeste), *Serafona* (Seraphone), *Melodja* (Melodia), *Pryncypał* (Principal), *Flet* (Flute, Flöte), *Aeolina* (Aeoline), *Klarnet* (Clarinette). Wątpliwości budzi pisownia

---

56 Ibidem.

nazwy głosu *Aeolsharfa* (Aeolsharfe, Harp Æolienne). Pierwszy człon nazwy pochodzi od mitycznego greckiego władcy wiatru Eola (łac. Aeolus), więc wydaje się, że bardziej poprawną byłaby nazwa *Aeolsharfa*. Dźwignie kolanowe sterujące klapami ekspresyjnymi i łącznikiem ogólnym są oryginalnie nazwane *wzmacniaczami*.

Skrzynie fisharmonii Wybrańskiego charakteryzują się powściągliwą dekoracją. Skrzynie modeli A, B, E, H⁵⁷ oraz fisharmonii przenośnej są pozbawione elementów dekoracyjnych. W pozostałych modelach miejsce dekoracji ogranicza się w zasadzie do ściany czołowej poniżej pokrywy górnej. Te lekko pochylone płyty w modelach C i G w środkowej części ozdabiane są secesyjnym ażurem, przysłoniętym od wewnątrz tkaniną. W modelach D i DI ażur ma stylistykę eklektyczną⁵⁸, a szczyt ściany tylnej zdobiony jest niewielkim reliefem o motywach roślinnych. W modelu F, w środkowej części ściany poniżej pokrywy górnej, umieszczona jest rozeta w kształcie elipsy. Tego typu dekoracja często występowała w fisharmoniach innych europejskich wytwórni okresu międzywojennego.

Dokonując oceny zaledwie kilkuletniej produkcji fisharmonii przez wytwórnię M. Wybrański i S-ka, można z pewnością stwierdzić, że wniosła ona znaczący wkład w polskie budownictwo tych instrumentów. Imponujący był rozmach, z jakim produkcja rozwijała się w czasie dwóch pierwszych lat działalności. Konstrukcja i dyspozycja instrumentów była porównywalna z produktami najlepszych europejskich wytwórni, takich jak Mannborg, Lindholm czy Hörügel. Oferta Wybrańskiego nie obejmowała jednak dużych koncertowych fisharmonii artystycznych systemu ssącego, czym mogły się pochwalić wymienione firmy. Jednak trudno sobie wyobrazić, aby w przeciągu zaledwie kilku lat bydgoska wytwórnia mogła podołać tak wielkim wyzwaniom. W opisie głosów nie występowały, wprowadzone w 1902 roku⁵⁹, oznaczenia cyfrowo-literowe, powszechnie

57 J. Musialik, *Karta Zabytków...* Katowice, 21.11.2005, op. cit. W tym modelu H występuje dekoracja taka jak w modelach C i G.

58 Idem, *Karta Zabytków...* Kopiec, 06.09.2008, op. cit. W zachowanym modelu D dekoracja ściany czołowej poniżej pokrywy górnej w formie nakładanego reliefu.

59 „Zeitschrift für Instrumentenbau” 1902 nr 5, s. 109.

używane w europejskim budownictwie fisharmonii. Trudno określić, ile w sumie instrumentów zostało zbudowanych przez Wybrańskiego. Wśród zinwentaryzowanych fisharmonii najwyższy nr seryjny to 331⁶⁰. Można szacować, że liczba wszystkich wyprodukowanych fisharmonii nie przekroczyła 400 sztuk. Brak zamówień, zwłaszcza w latach 1932–1934, spowodowany szalejącym kryzysem gospodarczym, doprowadził do bardzo trudnej sytuacji finansowej firmy i w efekcie do jej spektakularnego upadku. Fisharmonie Wybrańskiego cieszyły się i cieszą nadal dużym uznaniem. Pod względem brzmienia były porównywane z instrumentami jednej z najsłynniejszych w historii wytwórni fisharmonii systemu ssącego, fisharmoniami Theodora Mannborga⁶¹. Producent dawał na nie kilkuletnią gwarancję⁶². Zachowane do dzisiaj instrumenty są najczęściej w dobrym stanie technicznym. Odpowiedni dobór i jakość głosów zapewniają im wysoką jakość brzmienia. Fisharmonie Wybrańskiego można z pewnością uznać za szczytowe osiągnięcie w historii polskiego budownictwa fisharmonii systemu ssącego.

BIBLIOGRAFIA

Janusz Musialik, *Karta Zabytków Ruchomych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Fisharmonia M. Wybrański i S-ka*, Książyno, 19.04.1997.

...Białystok, 26.05.1997.

...Katowice, 21.11.2005.

...Częstochowa, 14.06.2008.

...Kopiec, 06.09.2008.

...Sosnowiec, 04.04.2009.

...Pisarzowice, 01.09.2009.

...Kędzierzyn-Koźle, 21.08.2013.

...Pisarzowice, 30.04.2015.

Akta rejestru handlowego Sądu Powiatowego w Bydgoszczy z 27.01.1928 oraz 21.04.1931, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

Bydgoski leksykon muzyczny, red. Zdzisław Pruss, Bydgoszcz 2004.

60 J. Musialik, *Karta Zabytków...*, Kędzierzyn-Koźle, 21.08.2013, op. cit.

61 Zob. ulotka reklamowa *M. Wybrański i Ska Budowa Organów i Harmonij Bydgoszcz*. Składam podziękowania Julianowi Gembalskiemu za udostępnienie materiału.

62 Ibidem.

- „Dzwon Niedzielny” 1929 nr 51.
Encyklopedia muzyki, red. Andrzej Chodkowski, Warszawa 1995.
Fisharmonje M. Wybrański i Ska., Bydgoszcz 1929.
 „Gazeta Bydgoska” 1928 nr 235; 1929 nr 212, 278.
 „Gazeta Handlowa” 1929 nr 20, 140, 285; 1930 nr 289.
 Jerzy Gołos, *Zarys historii budowy organów w Polsce*, Bydgoszcz 1966.
 Jerzy Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972.
 „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1935 nr 18.
 Włodzimierz Kamiński, „Organ mistrze polscy”, w: *Mała encyklopedia muzyki*, Warszawa 1968.
 Włodzimierz Kamiński, „Organ mistrzowie polscy”, w: *Encyklopedia muzyki*, red. Andrzej Chodkowski, Warszawa 1995.
 Teofil Kotykiewicz k.u.k. Hof-Harmonium-Fabrik Wien V., *Straussengasse Nr. 18 Juli 1912* (katalog), Wien 1912.
Księga Adresowa Miasta Bydgoszczy 1933, Bydgoszcz 1933.
Księga Adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1926/27.
Muzyczna Bydgoszcz, red. Jerzy Derenda, Bydgoszcz 2001.
 „Muzyka Kościelna” 1929 nr 9; 1930 nr 1, 5.
 „Orędownik Ostrowski” 1935 nr 6.
 „Pielgrzym” 1928 nr 30.
 „Polska Zachodnia” 1930 nr 134.
 „Przemysł i Handel” 1929 z. 42.
 „Przewodnik Katolicki” 1932 nr 10.
 Józef W. Reiss, „Organy”, w: idem, *Mała encyklopedia muzyki*, Warszawa 1960.
 „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1932.
Urzędowy przewodnik i spis wystawców Wystawy Ruchomej Próby i Wzorów Przemysłu Krajowego wydany z okazji 100-nej jubileuszowej wystawy w Bydgoszczy 1–22 czerwca 1930, Poznań 1930.
 „Zeitschrift für Instrumentenbau” 1902 nr 5; 1907 nr 2.

STRESZCZENIE

Bydgoska wytwórnia fisharmonii
M. Wybrański i S-ka

Owocny, ale stosunkowo krótki okres działalności bydgoskiej wytwórni fisharmonii M. Wybrański i S-ka przypadał na lata 1928–1935. Wytwórnia wcześniej była już znana z budowy cieszących się bardzo do-

ABSTRACT

M. Wybrański & S-ka Harmonium Factory
in Bydgoszcz

The activity period of M. Wybrański & S-ka harmonium factory in Bydgoszcz (1928–1935) was very fruitful but relatively short. Earlier the factory was known for building pipe organs, which enjoyed very

brą opinią organów piszczałkowych, a także restauracji i rozbudowy organów. Po kilku miesiącach od rozpoczęcia produkcji fisharmonii w ofercie było już kilka modeli instrumentów posiadających od 3 do 20 rejestrów. W roku 1929 fisharmonie Wybrańskiego były prezentowane na prestiżowej Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu, zdobywając tam uznanie. Spośród funkcjonujących w tym okresie w Polsce wytwórni fisharmonii ta osiągnęła najwyższy poziom. W niedługim czasie bydgoska wytwórnia wystawiała fisharmonie także na Międzynarodowych Targach Poznańskich, 1. Wiosennych Targach Katowickich oraz na Wystawie Ruchomej Prób i Wzorów Przemysłu Krajowego, która odbywała się w Bydgoszczy. Czas wielkiego kryzysu w gospodarce światowej, a także i krajowej, powodował spadek zamówień. Znaczące obniżenie produkcji fisharmonii przypadło na rok 1932. Brakowało też zamówień na nowe organy. Postępujący kryzys i związana z nim trudna sytuacja finansowa firmy doprowadziła na początku 1935 roku do jej upadku. Fisharmonie Wybrańskiego, oprócz przyfabrycznego składu, oferowały między innymi składy Heleny Smolarskiej w Krakowie oraz Herman & Grossman w Warszawie. Przymuszczalnie również inne składy posiadały w sprzedaży te instrumenty, ponieważ do dnia dzisiejszego można je spotkać w różnych częściach kraju. W roku 1929 został wydany katalog fisharmonii, prezentujący 10 modeli instrumentów. Jest niezwykle cennym źródłem wiedzy o rodzajach fisharmonii, ich dyspozycji, a także wyglądzie skrzyni wytwarzanych fisharmonii. Zawiera zdjęcia, krótkie opisy i dyspozycje

high reputation, and for restorations and development of organs. A few months after the beginning of production of harmonium the company offered several types of instruments which had from 3 to 20 drawstops. In 1929 Wybrański harmoniums were shown at prestigious General Domestic Exhibition in Poznan where they earned great respect. M. Wybrański i S-ka harmonium factory achieved the highest level of all the operating harmonium factories in Poland at that time. Shortly afterwards Bydgoszcz factory showed its harmonium on The International Poznan Fair, The 1st Spring Katowice Fair and at Touring Exhibition of Prototypes of Domestic Industry in Bydgoszcz. During the worldwide economic depression and the crisis in Poland the orders for the instruments dramatically dropped. In 1932, there was a significant reduction in production. Also, there was a lack of orders for new organs. Due to the crisis and difficult financial situation the company went into decline at the beginning of 1935. Wybrański harmoniums were offered, besides adjoining store, by stores of Helena Smolarska in Cracow and Herman & Grossman in Warsaw. Presumably other stores also had the instruments on sale as to this day they are found in different parts of the country. In 1929, a harmonium catalogue was issued which presented 10 models of the instrument. The catalogue is an extremely valuable source of knowledge about different types of harmonium, their specification and the look of the harmonium case. It contains photographs, short descriptions and stop lists of the smallest practice harmonium, cottage harmonium, concert harmonium, parlor

od najmniejszych fisharmonii ćwiczebnych poprzez domowe, koncertowe, salonowe, orkiestrowe do fisharmonii kościelnych, wyposażonych w 2 manualy i klawiaturę pedałową. Wszystkie prezentowane fisharmonie są zbudowane w systemie ssącym. W opisie dyspozycji zastosowana została oryginalna terminologia nazewnicza, rzadko spotykana w polskim budownictwie fisharmonii. Wytwórnia M. Wybrański i S-ka wniosła znaczący wkład w polskie budownictwo instrumentów. Impionujący był rozmach, z jakim produkcja rozwijała się w czasie dwóch pierwszych lat działalności. Konstrukcja i dyspozycja instrumentów była porównywalna z produktami najlepszych europejskich wytwórni, takich jak Mannborg, Lindholm czy Hörügel. Fisharmonie Wybrańskiego można z pewnością uznać za szczytowe osiągnięcie w historii polskiego budownictwa fisharmonii systemu ssącego.

SŁOWA KLUCZOWE fisharmonia, polskie fisharmonie, produkcja fisharmonii w Polsce, produkcja instrumentów w Polsce, M. Wybrański i S-ka, Mieczysław Wybrański

harmonium, orchestra harmonium and church harmonium equipped with 2 manuals and pedalboard. All presented harmoniums are built in the suction system. In the stops description, the original terminology was used which is very rare in the Polish harmonium building. Wybrański i S-ka factory made a significant contribution to the Polish building of instruments. The impetus of production of the first two years was impressive. The construction and specification of the instruments were comparable to those made by the best European manufacturing companies such as Mannborg, Lindholm and Hörügel. Certainly, Wybrański harmonium can be described as the supreme achievement in the Polish history of building harmonium in suction system.

KEYWORDS harmonium, Polish harmoniums, production of harmoniums in Poland, production of musical instruments in Poland, M. Wybrański & S-ka, Mieczysław Wybrański